

مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی مبتنی بر منابع اسلامی

احمد فرشادفر^۱، محمدصادق شجاعی^۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در منابع اسلامی انجام شده است. برای استخراج مؤلفه‌های مفهومی از روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی شجاعی استفاده شد. فرایند کار به این صورت بود که ابتدا مفاهیم و واژه‌های مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی در منابع اسلامی شناسایی شد. در مرحله بعد با به‌کارگیری اصول تحلیل متن محتواهای استنباطی مربوط به گزاره‌های هر مؤلفه استخراج و تعریف کاربردی از آن مؤلفه ارائه شد. مؤلفه‌ها و محتوای استنباطی برای مشخص شدن میزان مطابقت و ضرورت آن‌ها برای سازه مسئولیت‌پذیری اجتماعی به ۷ متخصص ارائه و با توجه به نظرات آن‌ها نمرات میزان مطابقت و ضرورت مؤلفه‌ها برای جمع‌بندی و تحلیل نهایی بررسی شد. نتایج پژوهش ۱۲ مؤلفه آگاهی از تکالیف اجتماعی، پذیرش، التزام و تعهد اجتماعی، توجه به نیازهای دیگران، اهتمام به امور مسلمین، روحیه اخوت، انصاف، پیوندجویی اجتماعی، خیرخواهی برای دیگران، تعاون و یاری‌رسانی، امر به معروف و نهی از منکر و ولایت‌پذیری را برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی نشان داد. یافته‌های این پژوهش برای ساخت پروتکل و مقیاس مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌تواند کاربرد داشته باشد.

واژگان کلیدی: مسئولیت‌پذیری اجتماعی، اجتماع، مسئولیت‌پذیری، منابع اسلامی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، روان‌شناسی اسلامی، گرایش مثبت‌گرا، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران
(نویسنده مسئول) A. Farshadfar@chmail.ir

۲. استادیار، گروه روان‌شناسی، دانشگاه بین‌المللی المصطفی، قم، ایران.

The components of social responsibility based on Islamic sources

Ahmad Farshadfar¹, Mohammad Sadegh Shojaee²

Abstract

The present study aimed to identify the components of social responsibility in Islamic sources. To extract conceptual components, the method of qualitative analysis of the content of religious texts was used. The process was such that first the concepts and words related to social responsibility were identified in Islamic sources. In the next step, using the principles of text analysis, inferential contents related to the propositions of each component were extracted and a practical definition of that component was presented. Inferential components and content were presented to 7 experts to determine the degree of compliance and their necessity for the structure of social responsibility, and according to their opinions, CVI and CVR scores were reviewed for final summarization and analysis. Results of the research: 12 components of awareness of social duties, acceptance, commitment and social commitment, attention to the needs of others, concern for the affairs of Muslims, spirit of brotherhood, fairness, social bonding, benevolence for others, cooperation and helping, commanding the good and forbidding Denied and showed acceptance for social responsibility. The findings of this study can be used to build a protocol and a scale of social responsibility.

Keywords: social responsibility, community, responsibility, Islamic sources

-
1. M.A. Student in Islamic psychology, positivist orientation, Quran and Hadith University, Qom, Iran. (Corresponding author) Email: A. Farshadfar@chmail. ir
 2. Assistant Professor, Department of Psychology, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

مقدمه

امروزه بشر با مشکلات مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دست‌وپنجه نرم می‌کند و پژوهشگران در علوم مختلف برای رهایی بخشیدن بشر از وضعیت کنونی تلاش‌های مختلفی انجام می‌دهند. در این میان روان‌شناسان مثبت‌نگر نیز در تلاش‌اند تا با یافتن مؤلفه‌هایی که موجب ارتقا و رشد افراد جامعه می‌شود گامی در جهت ارتقای بشریت بردارند. یکی از موضوعات مرتبط در این زمینه مسئولیت‌پذیری^۱ است (بیرهف،^۲ ۲۰۰۲). مسئولیت‌پذیری در پیشرفت فرد و جامعه و نیز هدایت و سازندگی حیات سعادت‌مندانه آدمی، نقش مهمی ایفا می‌کند (سبحانی نژاد، نجفی، ۱۳۹۳).

مسئولیت‌پذیری جنبه‌های مختلف ارتباطی انسان را شامل می‌شود انسان در قبال خود، خدا، طبیعت و دیگران وظایفی دارد که باید آن‌ها را بپذیرد (معمدی، ۱۳۹۲) و به آن‌ها عمل کند. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های زندگی انسان تکالیف و مسئولیت‌هایی است که در قبال دیگران دارد که از آن با عنوان مسئولیت اجتماعی^۳ یاد می‌شود. مسئولیت‌پذیری اجتماعی شامل سه واژه مسئولیت، پذیرش یا پذیرفتن و اجتماعی است. فیومی (۷۰۷ق) المسئول را به معنای آنچه طلب می‌شود معنا کرده و معین (۱۳۸۱ش) مسئولیت را عبارت از آنچه انسان عهده‌دار و مسئول آن است می‌داند. پذیرش یا پذیرفتن به معنای قبول کردن، اجابت کردن و بر عهده گرفتن است (عمید، ۱۳۸۹ق) و اجتماعی به معنای منسوب به اجتماع است که اجتماع عبارت است از جامعه یا گروهی از مردم که در یکجا جمع شده‌اند (همان). با توجه به معانی یادشده می‌توان چنین گفت که مسئولیت‌پذیری اجتماعی به معنای لغوی عبارت است از «پذیرش و عهده‌دار شدن وظایف و تکالیفی که فرد در قبال جامعه بر عهده دارد و باید پاسخگوی آن‌ها باشد».

در اصطلاح روان‌شناسی تعاریف متعددی برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی ذکر شده است. وود و رابرتز^۴ (۲۰۰۶) می‌گویند: مسئولیت‌پذیری اجتماعی به این نکته اشاره دارد که فرد بخشی از جامعه است و باید در آرمان‌ها و اهداف اجتماعی مشارکت کند. برکوویتز و دانیلز^۵ (۱۹۶۴) مسئولیت‌پذیری اجتماعی را دغدغه مردم برای نیازمندان و

1. responsibility

2. Bierhoff

3. social responsibility

4. Wood and Roberts

5. Berkiwitz & Daniels

رنج کشیدگان تعریف کرده‌اند. براساس تعریف سبحانی نژاد و آبنیکی (۱۳۹۰) «مسئولیت‌پذیری اجتماعی» یک نوع احساس تعهد و التزام درونی در قبال جامعه و دیگران است که توأم با الزام اخلاقی در فرد و در جهت تعالی و رشد جامعه رخ می‌دهد.

پژوهشگران در ارتباط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظریات و تحقیقات مختلفی ارائه کرده‌اند، از جمله بیرهوف مسئولیت اجتماعی را شامل دو بخش اساسی می‌داند: (۱) حصول اطمینان از رفاه دیگران در زندگی روزمره (توجه به دیگران) (۲) حرکت به سمت اهداف فردی بدون نادیده گرفتن و زیر پا گذاشتن انتظارات بر حق دیگران (بیرهوف، ۲۰۰۲). بخش اول مربوط به همدلی است، در حالی که بخش دوم با احساس گناه در ارتباط است. همدلی و احساس گناه جوهر و اساس انگیزه‌های مثبت اجتماعی هستند (هافمن^۱، ۱۹۸۲). واکسلر و رایینسون^۲ (۱۹۹۵) می‌نویسند: احساس مسئولیت ناگهان و بی‌دلیل در نوجوانان ظهور نمی‌کند، بلکه از همدلی و احساس گناه که خیلی زودتر در سال‌های نخستین زندگی به وجود می‌آیند، سرچشمه می‌گیرد.

صاحب‌نظرانی چون برمن^۳ (۱۹۹۰)، ایزارد^۴ (۱۹۹۷)، پرکینز و میلر^۵ (۱۹۹۴) سه بعد شناختی، عاطفی و عملکردی را برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی مطرح می‌کنند. بعد شناختی به میزان و نحوه آگاهی و شناخت افراد نسبت به مسئولیت اجتماعی اشاره دارد. «بی‌توجهی به رشد آگاهی‌ها و ایجاد نکردن معرفت لازم نسبت به انواع مسئولیت‌های اجتماعی به معنای فقدان شکل‌گیری اولین مبنای ایفای مسئولیت اجتماعی است» (پورتا^۶ و همکاران به نقل از ایزدی و شمامی، ۱۳۸۸). ایزارد (۱۹۹۷) معتقد است دومین بعد اساسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی، ایجاد نگرش، انگیزه و عواطف مثبت نسبت به انواع مسئولیت‌های اجتماعی است، به طوری که فرد نسبت به پذیرش انواع مسئولیت‌های اجتماعی و ایفای فعالانه آن‌ها در سطح جامعه برانگیخته شود (ایزدی و شمامی، ۱۳۸۸). سومین بعد قابل توجه در آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی بعد عملکردی است. در این رابطه افرادی چون کاگان^۷ (۱۹۸۹)، سایمونز^۸ (۱۹۹۴)، پرکینز و میلر (۱۹۹۴) بر ایجاد

1. Hoffman
2. Waxler & Robinson
3. Berman
4. Izard
5. Perkins & Miller
6. Porta
7. Kagan
8. Simons

مهارت‌های اجتماعی برای عمل به مسئولیت‌های اجتماعی تأکید کرده‌اند (سبحانی نژاد و فردانش، ۱۳۷۹).

یکی از مؤلفه‌های اثرگذار در مسئولیت‌پذیری اجتماعی فرهنگ است. فرهنگ بر شیوه نگرش غالب در بین اعضای جامعه نسبت به مسئله مسئولیت تأثیر می‌گذارد و آن را تغییر می‌دهد (بیرهوف، ۲۰۰۲). برای نمونه در فرهنگ غرب که فرهنگی متظاهر است در زمینه سپردن مسئولیت و گذاردن آن بر دوش فردی خاص گرایش‌های مربوط به نفع شخصی و خودفریبی غالب است، در حالی که در فرهنگ خاور دور بیشتر بر فرد به‌عنوان عضوی از جامعه تأکید می‌شود (کریتندن و بائه^۱، ۱۹۹۴). تفاوت‌های فرهنگی در درک مسئولیت اجتماعی در مقایسه استدلالات‌های اخلاقی مردم هند و ایالات متحده نیز کاملاً مشهود است (میلر و همکاران، ۱۹۹۰). هندی‌ها در ابعاد گسترده‌تری احساس مسئولیت می‌کنند. احساس مسئولیت آنان از اعضای خانواده شروع می‌شود و به دوستان و غریبه‌ها تسری پیدا می‌کند. در حالی که آمریکایی‌ها در شناخت موقعیت‌هایی که در آن احساس مسئولیت اجتماعی می‌کردند، محدودترند.

پژوهشگران در رابطه با مسئولیت‌پذیری اجتماعی بیشتر به همبستگی‌های آن توجه کرده‌اند. مالکی آسیان و کبری (۲۰۱۰) درباره ارتباط پیشرفت تحصیلی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی نشان داده‌اند که بعضی ابعاد مسئولیت اجتماعی با پیشرفت تحصیلی رابطه مثبتی دارد. اسکارلتی^۲ و همکاران (۲۰۱۰) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که خودکارآمدی با مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط مستقیمی دارد. حسین پور و وکیلی فرد (۱۳۹۶) مسئولیت اجتماعی را عامل اصلی در موفقیت و تداوم فعالیت بنگاه‌ها دانسته و اثر نگرش مذهبی حسابداران بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت را بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که حسابدارانی که مذهبی شناخته شدند (با توجه به شدت نگرش مذهبی) به مسئولیت‌پذیری اجتماعی در شرکت‌ها اهمیت بیشتری می‌دهند و در واقع تمایل بیشتری به رعایت اصول مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رویه‌های آن در شرکت‌ها دارند. هاشم نیکومرام و بهنام فیض آبادی (۱۳۸۹) چگونگی نگاه اسلام به مسئولیت‌های اجتماعی را بررسی کرده‌اند. رستمیان (۱۳۹۳) به بررسی مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی، از دیدگاه قرآن و روایات اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته است.

با بررسی پیشینه پژوهش که بخشی از آن‌ها ذکر شد روشن می‌شود که کمتر پژوهشی به مفهوم‌شناسی این مؤلفه پرداخته است و تاکنون مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی از نگاه منابع اسلامی با رویکرد روان‌شناسی بررسی نشده است. این در حالی است که گام نخست برای سنجش و برنامه‌ریزی به‌منظور تضعیف یا ارتقای یک سازه روان‌شناسی کشف مؤلفه‌های مفهومی آن است. به‌عبارت‌دیگر توصیف و شناسایی مؤلفه‌های یک مفهوم گام پیشین در سنجش و طراحی بسته‌های کاربردی مبتنی بر آن است (خلیلیان، ۱۴۰۰). از آنجا که وحی در قالب کتاب و سنت به‌عنوان یکی از بهترین منابع برای شناخت حقایق و پدیده‌های عالم در دسترس بشر قرار گرفته و بحث مسئولیت و تکلیف پیوند وثیقی با گزاره‌های دینی دارد ضرورت پژوهش در این حوزه روشن می‌شود. در این پژوهش به‌دنبال پاسخ به این دو پرسش هستیم: ۱) مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر مبنای منابع اسلامی کدام است؟ ۲) اعتبار این مؤلفه‌ها (صحت برداشت محقق از مستندات) از دیدگاه کارشناسان چگونه است؟

روش پژوهش

در پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی (شجاعی، ۱۳۹۹) به کشف مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته شده است. تحلیل محتوا را می‌توان یک روش مستقل و نه صرف تکنیکی خاص دانست که می‌توان برای رسیدن به یک الگو یا چارچوب مفهومی، توصیف و تلخیص داده‌ها، استنباط از آن‌ها و تدوین نظریه به کار برد (اسماعیلی و همکاران، ۱۴۰۰). اولین مرحله، شناسایی واژگان کلیدی مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی بود. در این مرحله برای تسهیل کار، کتاب *میزان الحکمه* و تفسیر *راهنما* معیار کار قرار گرفت.

در مرحله بعد گزاره‌های مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی با استفاده از راهبرد مشاهده نظام‌مند در منابع اسلامی شناسایی و ثبت شد. در این مرحله روش کار به این صورت بود که از طریق متن خوانی باز و مطالعه دقیق منابع انتخاب‌شده مفاهیم و گزاره‌هایی که در آیات و روایات به نظر می‌رسید با مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط دارند، یادداشت شد. در این مرحله قرآن کریم و ابواب مرتبط در کتب روایی از جمله کتاب *کافی*، *میزان الحکمه* و *مفاتیح الحیات* مورد توجه قرار گرفتند. ملاک‌های اساسی برای تعیین گزاره‌ها در این مرحله مواردی چون حق بودن، الزامی بودن و میزان اهمیت

آن‌ها از جهت دخالت در اسلام یا تشیع فرد بوده است. واژه‌ها و گزاره‌های گردآوری‌شده طی چند مرحله به‌دقت بررسی و بازبینی شد و مواردی که به نظر می‌رسید بیشتر با مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط دارد، برای تحلیل‌های بعدی گزینش شد.

در گام بعد، واژه‌ها و گزاره‌های گردآوری‌شده با به‌کارگیری اصول تحلیل متن بررسی شد. یافته‌های پژوهش در این مرحله نشان داد که برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی گزاره‌ها و محتواهای زیادی در منابع اسلامی وجود دارد. بررسی شبکه‌ای گزاره‌ها نیز نشان داد که، بسیاری از مستندات (آیات و روایات) دارای مضمون یا حتی الفاظ مشترک‌اند. با بررسی‌های تکمیلی سرانجام مستندات مربوط به مسئولیت‌پذیری اجتماعی در منابع اسلامی شناسایی و در قالب یک جدول برای تحلیل نهایی و روایی‌سنجی آماده شد. در مرحله بعد، یافته‌ها به ارزیابان ارائه و پس از دریافت نظرات آن‌ها اصلاحات مورد نظر اعمال شد. در برخی موارد تا چندین بار یافته‌ها به‌صورت رفت و برگشتی بازنگری شد. برای بررسی اعتبار یافته‌ها و روایی‌سنجی مفاهیم مسئولیت‌پذیری اجتماعی از نظر داوران که در این زمینه تخصص دارند، استفاده شد. جامعه آماری این بخش را ۷ کارشناس خبره که در حیطه فهم و استنباط در منابع اسلامی و همچنین روان‌شناسی تخصص دارند تشکیل می‌دهند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست آمده طبق نظر کارشناسان از دو ضریب نسبی روایی محتوا^۱ و شاخص روایی محتوا^۲ استفاده شد. در شاخص روایی محتوا^۳ از روش والتز و باسل^۴ استفاده شد.

یافته‌ها

پس از طی فرایند تحقیق و مشخص شدن واژگان مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی و غربالگری نهایتاً گزاره‌های مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی استخراج، دسته‌بندی و محتوای استنباطی آن‌ها بررسی شد و با تحلیل و طبقه‌بندی آنها ۱۷ مؤلفه به دست آمد. پس از بررسی‌های مجدد و جمع‌بندی نظر داوران ۱۲ مؤلفه تأیید شد. در جدول ۱ دو نمونه از گزاره‌هایی که هر مؤلفه از آن‌ها استخراج شده، به همراه نمره ضریب نسبی روایی محتوای آن‌ها نشان داده شده است:

1. content validity ratio.
2. content validity index.
3. CVI
4. Waltz & Bausell.

جدول ۱. نمونه آیات و روایات مورد بررسی و محتوای استنباطی و میزان مطابقت آن با هر مؤلفه

CVI	محتوای استنباطی	نمونه آیات و روایات	مؤلفه	سطح
				معناداری
۱	عدم علم رافع مسئولیت و تکلیف اجتماعی است	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ وَضِعَ عَنْ أُمَّتِي تِسْعُ خِصَالِ الْخَطَا وَالنِّسْيَانِ وَمَا لَا يَعْلَمُونَ وَمَا لَا يُطِيقُونَ وَمَا اضْطُرُّوا إِلَيْهِ الْخَبْرُ (كلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۴۶۳)	آگاهی از تکالیف اجتماعی	۰/۷۹
۱	پرسش و آگاهی مقدمه و شرط مسئولیت در قبال دیگران است	كَتَبَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا يَسْأَلُونَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَشْيَاءَ وَأَمْرُونِي أَنْ أَسْأَلَهُ عَنْ حَقِّ الْمُسْلِمِ عَلَى أَخِيهِ فَسَأَلْتُهُ فَلَمْ يُجِبْنِي فَلَمَّا جِئْتُ لَأُودِعَهُ فَقُلْتُ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُجِبْنِي فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَكْفُرُوا بِالْخَبْرِ (همان، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۱۷۰)		
۰.۸۵	عدم پذیرش مسئولیت سبب خروج از دین می‌شود	كَتَبَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا يَسْأَلُونَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَشْيَاءَ وَأَمْرُونِي أَنْ أَسْأَلَهُ عَنْ حَقِّ الْمُسْلِمِ عَلَى أَخِيهِ فَسَأَلْتُهُ فَلَمْ يُجِبْنِي فَلَمَّا جِئْتُ لَأُودِعَهُ فَقُلْتُ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُجِبْنِي فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَكْفُرُوا بِالْخَبْرِ (همان، ج ۲، ص ۱۷۰)	پذیرش	
۰.۸۵	اگر حالت پذیرش شکل نگیرد فرد از مسئولیت سر باز می‌زند	وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمِّيِّ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تَسْمِعَ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِأَيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (نمل/۸۱)		
۰.۸۵	احساس حضور در پیشگاه الهی و پاسخگویی سبب رعایت مسئولیت‌ها و وظایف می‌شود	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ... مَنْ عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَرَاهُ وَيَسْمَعُ مَا يَقُولُهُ وَيَفْعَلُهُ مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ فَيَحْجُزُهُ ذَلِكَ عَنْ الْقَبِيحِ مِنَ الْأَعْمَالِ فَذَلِكَ الَّذِي خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (كلینی، ج ۲، ص ۸۰)	التزام و تعهد اجتماعی	

CVI	سطح معناداری ۰/۷۹	محتوای استنباطی	نمونه آیات و روایات	مؤلفه	
۱		ماده وجود ظهور در الزام دارد (الزام در مکلف به صورت التزام و تعهد خود را نشان می‌دهد)	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: مَا حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ؟ قَالَ: «أَلَهُ سَبْعُ حُقُوقٍ وَأَجَابَاتٍ مَا مِنْهُنَّ حَقٌّ إِلَّا وَهُوَ عَلَيْهِ وَاجِبٌ، إِنْ ضَيَّعَ مِنْهَا شَيْئًا خَرَجَ مِنْ وِلَايَةِ اللَّهِ وَطَاعَتِهِ، وَ لَمْ يَكُنْ لِلَّهِ فِيهِ مِنْ نَصِيبٍ (همان، ج ۳، ص ۴۳۴)		
۱		رفع نیازهای اولیه دیگران تکلیف اجتماعی است	عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: مِنْ حَقِّ الْمُؤْمِنِ عَلَى أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ أَنْ يُشْبِعَ جَوْعَتَهُ وَ يُوَارِيَ عَوْرَتَهُ (همان، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۱۶۹)	توجه به نیازهای دیگران	۴
۱		رفع هم‌وغم و نیاز عاطفی دیگران از حقوق اجتماعی افراد جامعه بر یکدیگر است	عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: مِنْ حَقِّ الْمُؤْمِنِ عَلَى أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ ... يُفْرِجَ عَنْهُ كُرْبَتَهُ وَ يَقْضِيَ دَيْنَهُ فَإِذَا مَاتَ خَلَفَهُ فِي أَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ. (همان، ج ۲، ص ۱۶۹)		
۰.۸۵		دغدغه‌مندی و اهتمام دائمی به امور مسلمین شاخص سنجش مسلمان بودن است	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ (همان، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۱۶۴)	اهتمام به امور مسلمین	۵
۱		اهتمام به امور مسلمین تکلیف روزانه هر مسلمان است	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ أَصْبَحَ لَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ. (همان، ج ۲، ص ۱۶۳)		
۱		احساس برادری سبب تکریم و دوری از ظلم به دیگران می‌شود	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «الْمُسْلِمُ أُخُوَ الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ، وَ لَوْ يَخْذُلُهُ» (همان، ج ۳، ص ۴۴۶)	روحیه اخوت	۶
۱		مؤمنین برادرندف لذا نباید میان آنها فاصله ایجاد شود	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوِيكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (حجرات: ۱۰)		

CVI	محتوای استنباطی	نمونه آیات و روایات	مؤلفه	
سطح معناداری ۰/۷۹				
۰,۸۵	رعایت انصاف آن‌گونه که از دیگران انتظار داریم یک تکلیف اجتماعی است	أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَشَدِّ مَا فَرَضَ اللَّهُ عَلَيَّ خَلْقَهُ ثَلَاثُ قُلْتُ بَلَى قَالَ إِنْصَافُ النَّاسِ مِنْ نَفْسِكَ وَمَوَاسَاتُكَ أَخَاكَ (کلینی، ج ۲، ص ۱۴۵)	انصاف	۷
۱	لحاظ خوشایندها و ناخوشایندهای خود برای دیگران یک حق اجتماعی است	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ «أَيْسَرُ حَقِّ مِنْهَا أَنْ تُجِبَّ لَهُ مَا تُجِبُّ لِنَفْسِكَ، وَتَكْرَهُ لَهُ مَا تَكْرَهُ لِنَفْسِكَ». الْخَبَرُ (همان، ج ۳، ص ۴۳۴)		
۱	ارتباط داشتن و پیوند با سایر مسلمین و وظیفه مسلمین است	يَحِقُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْجَاهِدَ فِي التَّوَاصُلِ، وَالتَّعَاوُنَ عَلَى التَّعَاطُفِ، وَ الْمُوَاسَاةَ لِأَهْلِ الْحَاجَةِ، وَتَعَاطُفُ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ حَتَّى تَكُونُوا (همان، ۱۴۰۷ ق، ج ۳، ص ۴۴۷)	حفظ پیوند و انسجام اجتماعی	۸
۰,۸۵	زیارت یکدیگر، پیوستن به یکدیگر و وظیفه دینی است	سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا إِخْوَةً بَرَّةً مُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ مُتَوَاصِلِينَ مُتَرَاحِمِينَ تَزَاوَرُوا وَتَلَاقُوا وَتَذَاكَرُوا أَمْرًا وَآخِيَّةً (همان، ج ۲، ص ۱۷۵)		
۱	نصیحت و خیرخواهی برای برادر ایمانی واجب است	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: يَجِبُ لِلْمُؤْمِنِ عَلَى الْمُؤْمِنِ أَنْ يُنَاصِحَهُ (همان، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۲۰۸)	خیرخواهی برای دیگران	۹
۱	خیرخواهی برای خلق خداوند از با فضیلت‌ترین اعمال است	سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ عَلَيْنَا بِالنُّصْحِ لِلَّهِ فِي خَلْقِهِ فَلَنْ تَلْقَاهُ بِعَمَلٍ أَفْضَلَ مِنْهُ. (همان، ج ۲، ص ۲۰۸)		
۱	حمایت و کمک‌رسانی با تمام امکانات به مؤمنین از حقوق مسلمین بر یکدیگر است	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ «... وَالْحَقُّ الثَّلَاثُ: أَنْ تُعِينَهُ بِنَفْسِكَ وَمَالِكَ وَ لِسَانِكَ وَ يَدِكَ وَ رَجْلِكَ الْخَبَرُ (همان، ج ۳، ص ۴۳۴)	تعاون و یاری‌رسانی	۱۰

CVI	محتوای استنباطی	نمونه آیات و روایات	مؤلفه
سطح معناداری ۰/۷۹			
۱	همیاری در نیکی‌ها و تقوای الهی مورد تأکید قرآن است	(تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) (مانده/۲)	
۰.۸۶	همواره باید عده‌ای بر این واجب الهی قیام کنند	(وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) (آل عمران/۱۰۴)	۱۱ امر به معروف و نهی از منکر
۱	بی‌تفاوتی نسبت به وقوع منکرات حرام است	لَا يَجِلُّ لِعَيْنٍ مُؤْمِنَةٍ تَرَى اللَّهَ يُعَصِّى فَتَطْرَفُ حَتَّى تُغَيِّرَهُ (طوسی، ۱۴۱۴ ق، ص ۵۵)	
۱	اطاعت و اجابت امام از حقوق امام بر مردم است	أَمَّا حَقِّي عَلَيْكُمْ فَأَلْفَوْا بَالِيغَةً وَالتَّصِيحَةَ فِي الْمَشْهَدِ وَالْمَغِيبِ وَالإِجَابَةَ حِينَ أَدْعُوكُمْ وَ الطَّاعَةَ حِينَ أَمُرُكُمْ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲۷، ص ۲۵۱)	۱۲ ولایت‌پذیری
۱	گوش دادن و اطاعت از امام از حقوق امام بر مردم است	سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مَا حَقُّ الْإِمَامِ عَلَى النَّاسِ قَالَ حَقُّهُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْمَعُوا لَهُ وَ يُطِيعُوا (همان، ج ۱، ص ۴۰۵)	

پس از استخراج و کشف ۱۲ مؤلفه با بررسی لغوی و اصطلاحی و با توجه به محتوای استنباطی برای هر یک از آنها تعریفی کاربردی ارائه شد که میزان مطابقت آن‌ها با مؤلفه را داوران ارزیابی و تأیید کردند. جدول ۲ مؤلفه‌ها، نمره ضرورت هر مؤلفه، تعریف کاربردی و نتایج داوری برای میزان مطابقت هر تعریف کاربردی با مؤلفه مربوطه را نشان می‌دهد.

جدول ۲ مؤلفه‌های منتخب در روایی سنجی براساس نظر ۷ داور

نمره CVI تعریف کاربردی	نمره CVR براساس نظر ۷ داور	تعریف کاربردی	مؤلفه	
۱	۱	شناخت وظایف اجتماعی و آگاهی از حقوق و تکالیف اجتماعی	آگاهی از تکالیف اجتماعی	۱
۱	۱	حالت پذیرش در خصوص مسئولیت اجتماعی که لازمه رفتاری مسئولانه است	پذیرش	۲
۱	۱	احساس الزام و پایبندی به تکالیف اجتماعی به گونه‌ای که فرد احساس می‌کند باید در مقابل آن پاسخگو باشد	التزام و تعهد اجتماعی	۳
۱	۱	به فکر دیگران بودن انجام دادن کارهایی برای رفع نیازهای آنها	توجه به نیازهای دیگران	۴
۰٫۸۶	۱	حالت دغدغه‌مندی فرد نسبت به حقوق فرد و جامعه به گونه‌ای که سبب ایجاد عزم در فرد و به عمل منجر می‌شود	اهتمام به امور مسلمین	۵
۱	۱	احساس برادری با سایر مسلمانان که بر رفتار فرد در قبال دیگران اثر می‌گذارد	روحیه اخوت	۶
۱	۱	حالتی که فرد خود را در جای دیگران قرار دارد و با لحاظ خوشایندها و ناخوشایندهای خود برای دیگران عدالت و انصاف را در رفتار با دیگران رعایت می‌کند	انصاف	۷
۰٫۸۶	۱	برقراری ارتباط با دیگران و تلاش برای انسجام و وحدت نظام‌های کوچک و بزرگ اجتماعی	حفظ پیوند و انسجام اجتماعی	۸
۱	۱	خیرخواهی و خلوص از غش و فریبکاری نسبت به دیگران	خیرخواهی برای دیگران	۹
۰٫۸۶	۱	حمایت و کمک‌رسانی برای رفع مشکلات، رشد و تعالی فرد و جامعه	تعاون و یاری‌رسانی	۱۰
۱	۱	مردم را به کار نیک واداشتن و از کار زشت بازداشتن	امر به معروف و نهی از منکر	۱۱
۱	۱	پیروی از دستورات امام و حاکم اسلامی	ولایت‌پذیری	۱۲

بحث و نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های پژوهش اولین مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در منابع اسلامی شناخت وظایف اجتماعی و آگاهی از حقوق و تکالیف اجتماعی است. این مؤلفه براساس آن دسته از آیات و روایات که در آن‌ها بر مسئله علم به عنوان مقدمه عمل تأکید شده، به دست آمده است. قدم اول برای مسئولیت‌پذیری آگاهی از تکلیف است که خود نوعی مسئولیت نیز محسوب می‌شود. شخصی که می‌خواهد به مسئولیت‌های اجتماعی خود عمل کند در گام نخست باید نسبت به آن مسئولیت آگاهی یابد تا زمینه برای اقدام و عمل به آن مسئولیت فراهم شود. این مؤلفه با یافته‌های حاصل از پژوهش حاجی زاده (۱۳۹۸) و پرسش‌نامه مسئولیت‌پذیری کالیفرنیا (۱۹۸۷) و همچنین نظریات برمن (۱۹۹۰)، ایزارد (۱۹۹۷)، پرکینز و میلر (۱۹۹۴) همخوانی دارد. همچنین این مؤلفه با روایات مربوط به علم و مسئولیت اجتماعی مطابقت دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۴۶۳؛ ابن بابویه، ۱۳۷۶ش، ج ۳، ص ۵۶۰؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۷۰).

پذیرش دومین مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. فرد پس از آگاهی از تکلیف اجتماعی باید آن را بپذیرد و از آن سر باز نزند. یعنی حالت و احساس پذیرش مؤلفه‌ای است که آگاهی و تعهد را به یکدیگر پیوند می‌زند. ممکن است فرد در خصوص تکلیف آگاهی یابد، اما آن را نپذیرد و یا اینکه تکلیف را بپذیرد اما به آن حالت التزام و تعهد نداشته باشد. همین امر موجب می‌شود که پذیرش مؤلفه‌ای متمایز از دو مؤلفه آگاهی و التزام محسوب شود. گلاسر (۱۳۹۰)، به نقل از حاجی زاده، (۱۳۹۸) به عنوان روان‌شناسی وجودگرا پذیرش را یکی از مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری می‌داند. این مؤلفه با آیات و روایات مسئولیت‌پذیری اجتماعی و تکلیف مطابقت دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۳۴؛ همان، ج ۲، ص ۱۷۰؛ نمل/۸۱؛ بقره/۱۷۱).

التزام و تعهد اجتماعی سومین مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. مسئولیت و تکلیف دو طرف دارد. یک طرف آن خداوند به عنوان تکلیف‌کننده است و در طرف دیگر مکلف به عنوان تکلیف‌شونده قرار دارد. وقتی خداوند مکلف را ملزم به تکلیفی می‌کند این الزام در فرد مسئولیت‌پذیر به صورت پاسخگو بودن و تعهد داشتن خود را نشان می‌دهد. اصولاً جنس این مؤلفه از نوع آگاهی نیست. یعنی در این مؤلفه آنچه اهمیت دارد حالتی است که موجب می‌شود که فرد به تکلیف تعهد داشته باشد و این تعهد نشانه مسئولیت‌پذیری در فرد است، وگرنه صرف دانستن این مطلب که هر انسانی باید در

خصوص تکالیف اجتماعی پاسخگو باشد به مسئولیت‌پذیری فرد منجر نخواهد شد. این مؤلفه با احساس تعهد در پرسش‌نامه مسئولیت‌پذیری کالیفرنیا (۱۹۸۷) همچنین تعاریف و برداشت‌های ممری^۱ و همکاران (۲۰۰۵)، سبحانی نژاد و آبنیکی (۱۳۹۰)، کاستکا و بالزارووا^۲ (۲۰۰۷) و مک اولی^۳ از مسئولیت‌پذیری اجتماعی سازگاری دارد. این مؤلفه با روایات مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز با این مؤلفه مطابقت دارند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱۵، ص ۳۲۱؛ همان، ج ۳، ص ۴۳۴؛ همان، ج ۲، ص ۴۵۹).

توجه به نیاز دیگران مؤلفه بعدی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی محسوب می‌شود. به فکر دیگران بودن و انجام دادن کارهایی برای رفع نیازهای مالی و عاطفی افراد جامعه بخش قابل توجهی از رفتارهای مسئولیت‌پذیرانه در جامعه اسلامی را به خود اختصاص می‌دهد. این مؤلفه با برداشت برکوویتز و دانیلز (۱۹۶۴) و کاستکا و بالزارووا (۲۰۰۷) از مسئولیت‌پذیری اجتماعی مطابقت دارد. همچنین با روایات مسئولیت اجتماعی و ادای حقوق مسلمین و رفع نیاز مؤمنین و مواسات سازگاری دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۹؛ همان، ج ۲، ص ۱۶۹؛ همان، ج ۲، ص ۱۷۳؛ همان، ج ۳، ص ۴۴۷؛ همان، ج ۳، ص ۴۴۷).

اهتمام به امور مسلمین یکی از پایه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام اسلامی محسوب می‌شود. مسئولیت‌های اجتماعی در قبال دیگران معنا پیدا می‌کند و طبق روایات اهتمام به امور مسلمین آن هم به صورت پیوسته مسئولیت هر فرد مسلمان و ملاک مسلمان بودن فرد است. اهتمام به امور مسلمین یعنی حالت دغدغه‌مندی فرد نسبت به حقوق فرد و جامعه به گونه‌ای که سبب ایجاد عزم در فرد و به عمل منجر می‌شود. این مؤلفه با یافته کمانی (۱۴۰۰) از مسئولیت‌پذیری اجتماعی مطابقت دارد. برکوویتز و دانیلز (۱۹۶۴) نیز در برداشت خود از مسئولیت‌پذیری اجتماعی به دغدغه‌مندی توجه داشته‌اند. همچنین این مؤلفه با روایات مرتبط با مسئولیت اجتماعی و اهتمام به امور مسلمین مطابقت دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۴؛ همان، ج ۳، ص ۴۳۴؛ همان، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۵۰۵؛ حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۵۵۳).

روحیه اخوت: این مؤلفه را می‌توان یک مؤلفه شناختی-عاطفی عنوان کرد. اسلام برای استحکام و انسجام ساختار اجتماعی مؤمنین را با یکدیگر برادر خوانده و از این طریق سعی کرده است تا با ایجاد فهم شناختی زمینه و انگیزه بیشتری برای انجام مسئولیت‌ها در

1. Memery
2. Castka & Balzarova
3. Mc Auley

قبال دیگران فراهم آورد. روحیه برادری در واقع زمینه‌ساز و تسهیل‌کننده عمل به مسئولیت‌های اجتماعی محسوب می‌شود. وقتی افراد جامعه یکدیگر را برادر و خویشاوند یکدیگر بپندارند برای انجام تکالیفی که در قبال یکدیگر دارند راحت‌تر اقدام می‌کنند. این مؤلفه با پژوهش ایزارد (۱۹۹۷) که عواطف مثبت را بعد عاطفی مسئولیت‌پذیری اجتماعی برمی‌شمرد، همخوانی دارد. همچنین با یافته‌های کمانی (۱۴۰۰) که آن را عاملی اثرگذار در مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر شمرده، همخوانی دارد. روحیه برادری دل‌های افراد جامعه را به یکدیگر نزدیک‌تر می‌کند و به افزایش محبت در میان آن‌ها منجر می‌شود. آیات و روایات مختلفی در حوزه اجتماعی و مسئولیت اجتماعی این مؤلفه را بیان می‌کنند (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۱۷۰؛ همان، ج ۲، ص ۱۷۵؛ همان، ج ۳، ص ۴۴۶؛ همان، ج ۸، ص ۲۲؛ حجرات/۱۰).

انصاف به‌عنوان مؤلفه دیگر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دربردارنده حالتی است که فرد خود را در جای دیگران قرار می‌دهد و با لحاظ خوشایندها و ناخوشایندهای خود برای دیگران عدالت و انصاف را در رفتار با آن‌ها رعایت می‌کند. اصولاً خود را به جای دیگران گذاردن چه در مقام عمل و چه در لایه عاطفه و شناخت کمک‌شایان توجهی در جهت انجام تکالیف اجتماعی می‌کند. دانشمندان غربی نیز عبارت آنچه را برای خود می‌پسندی برای دیگران بپسند با عنوان قانون طلایی^۱ مطرح کرده‌اند (فلو^۲، ۱۹۷۹). این مؤلفه با روایات یکی‌انگاری و خود را به جای دیگران گذاردن که از حقوق مؤمنین بر یکدیگر است، مطابقت دارد (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۱۷۰؛ همان، ج ۳، ص ۴۳۴؛ همان، ج ۲، ص ۱۴۵؛ همان، ج ۲، ص ۱۴۵؛ ابن بابویه، ۱۳۷۶ ش، ج ۲، ص ۶۲۵).

پیوندجویی اجتماعی: این مؤلفه دارای مصادیق فراوان و مؤلفه‌ای پرروایت است. گویی اسلام در جامعه اسلامی به دنبال حفظ انسجام و وحدت جامعه و به‌نوعی تقویت روحیه جمعی و یکی شدن افراد جامعه با یکدیگر بوده است. روحیه پیوندجویی در موقعیت‌های مختلف به شیوه‌های مختلفی خود را نشان می‌دهد. تأکید بر اموری چون اصلاح میان افراد جامعه، سر زدن به یکدیگر، شرکت در مراسم جمعی مانند نماز جمعه و اموری از این دست همه ناظر بر موقعیت‌های مختلفی است که لزوم پیوندجویی اجتماعی

1. Golden role
2. Flew

را نشان می‌دهد. این مؤلفه را می‌توان مؤلفه‌ای عاطفی-رفتاری به حساب آورد. از نگاه اسلام فردی که دارای مسئولیت‌پذیری اجتماعی بالایی باشد در امور پیوندجویانه مشارکت فعالی خواهد داشت. این مؤلفه با یافته‌های کمانی (۱۴۰۰) و روایاتی که ناظر بر مسئولیت‌های اجتماعی و بیان‌کننده حقوق مسلمین بر یکدیگر است مطابقت دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۴۷؛ همان، ج ۲، ص ۱۷۵؛ همان، ج ۳، ص ۴۶۳؛ همان، ج ۳، ص ۴۷۶؛ جلال‌الدین سیوطی، الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۳۰۹).

خیرخواهی برای دیگران: اصولاً فردی که خیرخواه دیگران باشد برای برآوردن نیاز آن‌ها گام‌های مثبتی بر خواهد داشت. خیرخواهی برای دیگران زمینه‌ساز و تسهیل‌کننده مسئولیت‌های اجتماعی نیز محسوب می‌شود. خیرخواهی در بسترهای مختلف خود را نشان می‌دهد، اما در ارتباط با دیگران این مسئله پررنگ‌تر است. از دید روایات و آیات خیرخواهی برای دیگران یک حق اجتماعی است که فرد باید آن را رعایت کند. این مؤلفه با روایات مسئولیت اجتماعی و وجوب نصیحت برای دیگران سازگاری دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۰۸؛ همان، ج ۱، ص ۴۰۳).

تعاون و یاری‌رسانی: حمایت و کمک‌رسانی برای رفع مشکلات، رشد و تعالی فرد و جامعه یکی از مصادیق بارز مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. این مؤلفه بیش از هر چیز خود را در لایه رفتار نشان می‌دهد. گاهی فرد نیازی در دیگران احساس می‌کند که باید برای برآوردن آن اقدام کند. اما در تعاون فرد یک قدم جلوتر می‌گذارد و صرفاً به نیازهای دیگران توجه ندارد، بلکه برای رشد و تعالی آن‌ها نیز اقداماتی را انجام می‌دهد. هر فرد در جامعه در مقطعی به یاری دیگران احتیاج خواهد داشت و توجه به این نکته خود کمک می‌کند تا افراد جامعه برای یاری یکدیگر اقدام کنند، زیرا خود نیز روزی به این کمک‌رسانی‌ها محتاج خواهند شد. این مؤلفه با پژوهش ناطقی (۱۳۹۱)، وود و رابرتز (۲۰۰۶) و روایات و آیاتی که مسئولیت‌های اجتماعی را بیان می‌کند و همچنین یاری‌رسانی را یک امر لزومی در فضای اجتماعی برمی‌شمرند مطابقت دارد (مائده/۲: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۴۷؛ همان، ج ۱۱، ص ۴۵۰؛ همان، ج ۲، ص ۱۷۰؛ همان، ج ۳، ص ۴۳۴؛ آل عمران/۲۰۰).

امر به معروف و نهی از منکر: این مؤلفه یک مسئولیت نظارتی است که بسیار مورد تأکید قرار گرفته و بیشتر جنبه رفتاری دارد. از آنجا که سعادت و رشد جامعه و افراد آن از نگاه اسلام منوط به انجام این تکلیف اجتماعی شده است، این مؤلفه جزو

مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. اهمیت این مؤلفه در مسئولیت اجتماعی تا جایی است که سایر مسئولیت‌ها در مقابل آن همچون قطره‌ای در مقابل دریاست (نهج البلاغه، حکمت ۳۷۴). در صورتی که این مسئولیت اجتماعی در جامعه اسلامی کم‌رنگ شود یا از بین برود قطعاً در گذر زمان نظام اسلامی فرو خواهد پاشید. این مؤلفه با آیات و روایات مرتبط با مسئولیت‌های اجتماعی سازگاری دارد (آل عمران/۱۱۰: آل عمران/۱۰۴: کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۴۳؛ همان، ج ۲، ص ۵۱؛ همان، ج ۲، ص ۲۹۰؛ طوسی، ۱۴۱۴ ق، ص ۵۵).

آخرین مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی ولایت‌پذیری است. از مهم‌ترین حقوق اجتماعی که سعادت و رشد و یکپارچگی جامعه به آن گره خورده است حقوق حاکم اسلامی بر مردم است. اصولاً در جامعه‌ای که مردم حق حاکم را رعایت و به دستورات او عمل می‌کنند رشد و یکپارچگی آن نسبت به سایر جوامع بسیار بیشتر خواهد بود. حاکم اسلامی مصالح جامعه اسلامی را در نظر دارد و در عین خیرخواهی عالم و شجاع است، نسبت به افراد جامعه ظلم نمی‌کند و تبعیت از دستورات او به نفع تک‌تک افراد جامعه خواهد بود. اموری مانند مقاومت در مقابل ظلم بیگانه مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و حمایت از اقتصاد جامعه اسلامی نمونه‌ای از اموری هستند که فرد تابع حاکم اسلامی به صورت جدی‌تری سعی در مراعات آن‌ها دارد. لذا ولایت‌پذیری یکی از مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی از نگاه اسلام محسوب می‌شود. این مؤلفه با روایات مسئولیت اجتماعی و ادای حق و حقوق حاکم اسلامی سازگاری دارد (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲۷، ص ۲۵۱؛ همان، ج ۶۵، ص ۱۶۷؛ کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۴۰۵؛ مفید، ۱۴۱۳ ق، ص ۱۴).

درباره محدودیت‌های پژوهش باید گفت که یکی از مشکلات در پژوهش حاضر کمبود یا نبود پیشینه پژوهشی قابل توجه بود. ضمن اینکه دسترسی به کارهای نوینی که در جوامع غربی صورت گرفته نیز به دلیل محدودیت‌های تحریمی یا هزینه‌های گزاف ممکن نبود. محدودیت دیگر در روایی سنجی متغیرهای پژوهش بود. تحقیقات نشان داد وقتی داورها زمان بیشتری را با پژوهشگر برای تفهیم و تفاهم اختصاص می‌دادند مؤلفه‌های بیشتری مورد پذیرش آن‌ها قرار می‌گرفت. این مسئله نشان می‌دهد چه‌بسا در تحلیل کیفی روش‌هایی چون مصاحبه و خودبازبینی جایگزین بهتری از روش‌های «تعیین میزان مطابقت و ضرورت» در اعتباریابی است.

منابع

قرآن کریم

- اسمیت، ادوارد و نولن هوکسیما، سوزان و فردریکسون، باربارا و لافنس، جفری (۲۰۰۳)، زمینه روان‌شناسی هیلگارت، ترجمه نصرت‌الله پورافکاری (۱۳۸۵)، تهران، انتشارات شهرآب.
- ازکمپ، استوارت (۱۹۹۵)، روان‌شناسی اجتماعی کاربردی، ترجمه فرهاد ماهر (۱۳۷۷)، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
- بارون، رابرت و بیردن، دان و برنسکامب، نایلا (۲۰۰۴)، روان‌شناسی اجتماعی، ترجمه یوسف. کرمی (۱۳۹۴)، تهران، انتشارات روان.
- ورنر بیرهف، هانس (۲۰۰۲)، رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی، ترجمه رضوان. صدقی نژاد (۱۳۸۷)، تهران، نشر گل آذین.
- برکوویتز، ل (۱۹۷۲)، روان‌شناسی اجتماعی، ترجمه م. ح. فرجاد و ع. محمدی اصل (۱۳۸۷)، تهران، انتشارات اساطیر.
- پسندیده، ع (۱۳۹۸)، روش فهم روانشناختی متون دینی، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
- حکیمی، م. ر. و حکیمی، م و حکیمی، ع (۱۳۸۰)، الحیاة، ترجمه ا. آرام، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- عمید، ح (۱۳۵۰)، فرهنگ عمید، تهران، انتشارات جاویدان.
- کافی، م (۱۳۹۴)، نظریه اجتماعی ارتباط در قرآن، قم، نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- کمانی نجف آبادی، م (۱۴۰۰)، مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی قرآن، قم، انتشارات دارالحدیث.
- لوک بدار، ژ و لوک لامارش (۲۰۱۵)، روان‌شناسی اجتماعی، ترجمه حمزه گنجی (۱۳۸۰)، تهران، انتشارات ساوالان.
- معین، م (۱۳۸۳)، فرهنگ معین، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- هفرن. ک و ا. بونیول (۲۰۱۱)، روان‌شناسی مثبت‌نگر نظریه‌ها، پژوهش‌ها و کاربردها، ترجمه م. ت. تیبک و م. زندی (۱۳۹۷)، قم، انتشارات دارالحدیث.
- ایزدی، ص و عزیزی شمامی، م (۱۳۸۸)، ضرورت برخورداری دانشجویان از دانش شهروندی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فرایند جهانی شدن، مطالعات برنامه درسی، ۱۵، ۶۰-۸۲.
- اسماعیلی، ه و ح. رفیعی هنر و م. حسن زاده توکلی (۱۴۰۰)، تدوین مدل مفهومی مقابله با استرس بر اساس آیات قرآن با تأکید بر استرس‌های ناشی از روابط بین فردی، روان‌شناسی فرهنگی، ۹، ۱۱۲-۱۳۷.
- حاجی زاده، م و محی‌الدین، آ (۱۳۹۳)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان، تفسیر پژوهی، ۱، ۱۱۱-۱۴۴.
- خلیلیان شلمزاری، م (۱۴۰۰)، مؤلفه‌ها و مدل مفهومی امید بر اساس آیات قرآن کریم، خوانشی با رویکرد روانشناختی، روان‌شناسی فرهنگی، ۱۰، ۱-۲۴.
- رستمیان، م. ع (۱۳۹۳)، مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی از دیدگاه قرآن و روایات اهل بیت (علیهم السلام)، پژوهشنامه حکمت اهل البیت (ع)، ۲: ۳۱-۵۰.
- شجاعی، م (۱۳۹۹)، روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی: مبانی نظری و مراحل اجرا، مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۲۷، ۴۱-۷۳.

سبحانی نژاد، م و آب نیکی، ز (۱۳۹۱)، بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۸۹-۱۳۹۰، *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱، ۵۹-۱۶

سبحانی نژاد، م و فردانش، ه (۱۳۷۹)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی دوره ابتدایی ایران، *مدرس علوم انسانی*، ۱۴، ۱۱۴-۹۵

سبحانی نژاد، م و ح. نجفی (۱۳۹۳)، تحلیل ابعاد شناسانه مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی، *سراج منیر*، ۱۶، ۱۵۱-۱۷۰.

نیکومرام، هاشم و فیض آبادی، بهنام (۱۳۸۹)، *مسئولیت اجتماعی از دیدگاه اسلام*، پژوهشنامه، ۶۱، ۸۶-۶۹

نوعی، زهرا و معتمدی، عبدالله (۱۳۹۸)، تدوین و اعتباریابی برنامه آموزشی مبتنی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی برای نوجوانان در معرض خطر، *علوم اجتماعی (فردوسی مشهد)*، ۲، ۲۷۴-۲۴۷.

ابن بابویه، محمد بن علی (۳۸۱ق)، *من لا یحضره الفقیه*، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن بابویه، محمد بن علی (۳۸۱ق)، *من لا یحضره الفقیه*، ترجمه غفاری، علی اکبر و غفاری، محدجواد و بلاغی، صدر. محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر (۱۳۶۷)، تهران، نشر صدوق.

طوسی، محمد بن حسن (۴۶۰ق)، *تهذیب الأحکام*، محقق: خراسان، حسن (۱۴۰۷) تهران، انتشارات دار الکتب الإسلامیه.

فیومی، احمد بن محمد (۷۷۰ق)، *المصباح المنیر*، قم، مؤسسه دار الهجرة.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، *الکافی* (قرن ۴)، محقق / مصحح: غفاری علی اکبر و آخوندی، محمد، تهران، انتشارات دار الکتب الإسلامیه.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵)، *أصول الکافی*، ترجمه کمره‌ای، محمد باقر، قم، انتشارات اسوه.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹ق)، *أصول الکافی* محقق / مصحح: دارالحدیث، قم، انتشارات دار الحدیث.

Berkowitz, L., & Daniel, L.R. (1964). Affecting the Salience of the Social Responsibility Norm: Effect of Past Help on the Response to Dependency Relationships. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 68: 275-281

CASTKA, P. & BALZAROVA, A. M. (2007) "ISO 26000 AND SUPPLY CHAINS – ON THE DIFFUSION of the Social Responsibility Standards". *International Journal of Production Economics*, Vol. 111, pp. 274-286.

DAVIS, SYLVIA, RIVES, LONGINOS & RUIZ DE MAYA, SALVADOR. (2017), *INTRODUCING PERSONAL SOCIAL RESPONSIBILITY AS A KEY ELEMENT TO UPGRADE CSR*, *SPANISH JOURNAL OF MARKETING – ESIC*, 21. 10.1016/J.SJME.2017.04.001

.PALMER, K. (1995), *TIGHTENING ENVIRONMENTAL STANDARDS: THE BENEFIT-COST OR THE NO-COST PARADIGM?* *THE JOURNAL OF ECONOMIC PERSPECTIVES*, 9 (4): 119–132.

DAVIS, SYLVIA LÓPEZ ; RIVES, LONGINOS MARÍN ; RUIZ-DE-MAYA, SALVADOR. (2020). *PERSONAL SOCIAL RESPONSIBILITY: SCALE DEVELOPMENT AND VALIDATION* ". *CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND ENVIRONMENTAL MANAGEMENT*. - WILEY, ISSN 1535-3966, ZDB-ID 2083715-X. - VOL. 28.2020, 2 (24.11.), P. 763-775. [HTTPS://DOI.ORG/10.1002/CSR.2086](https://doi.org/10.1002/CSR.2086)

GOUGH, H. G., MCCLOSKEY, H., & MEEHL, P. E. (1952), "A PERSONALITY SCALE FOR SOCIAL RESPONSIBILITY". *THE JOURNAL OF ABNORMAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY*, 47(1): 73–80.

- Roberts, BW.; Wood, D. Personality development in the context of the Neo-Socioanalytic Model of personality. In: Mroczek, D.; Little, T., editors. Handbook of personality development. Mahwah, NJ: Erlbaum; 2006. p. 11-39.
- Hoffman, M. L. (1982). Development of prosocial motivation: Empathy and guilt. In Eisenberg, N. (ed.), *The Development of Prosocial Behavior*. Academic Press, New York, pp. 218–231. [HTTPS://WWW.MYCUSTOMER.COM/SELLING/SALES-PERFORMANCE/PSR-V-CSR-IS-PERSONAL-SOCIAL-RESPONSIBILITY-STILL-GOOD-FOR-BUSINESS](https://www.mycustomer.com/selling/sales-performance/psr-v-csr-is-personal-social-responsibility-still-good-for-business)
- Memery, J., Megicks, P., & WILLIAMS, J. (2005). *ETHICAL AND SOCIAL RESPONSIBILITY ISSUES IN GROCERY SHOPPING: A PRELIMINARY TYPOLOGY*. *QUALITATIVE MARKET RESEARCH: AN INTERNATIONAL JOURNAL*, 8(4), 399–412. [HTTP://DX.DOI.ORG/10.1108/13522750510619760](http://dx.doi.org/10.1108/13522750510619760)
- MCAULEY, J. D. (1966). "SOCIAL RESPONSIBILITY: A MODERN NEED OF THE SOCIAL STUDIES". *JOURNAL OF EDUCATION*. VOL. 43. NO. 4, PP. 223-227.
- ZAHN-WAXLER C, ROBINSON J. 1995. *EMPATHY AND GUILT: EARLY ORIGINS OF FEELINGS OF RESPONSIBILITY*. IN *SELF-CONSCIOUS EMOTIONS*, ED. JP TANGNEY, KW FISCHER, PP. 143–73. NEW YORK: GUILFORD
- [HTTPS://WWW.LINKEDIN.COM/PULSE/PERSONAL-SOCIAL-RESPONSIBILITY-PSR-JAYASHREE-
VENUGOPALA](https://www.linkedin.com/pulse/personal-social-responsibility-psr-jayashree-venugopala)
- [#CITE_NOTE-FLEW-4](https://fa.wikipedia.org/wiki/طلابی‌قاعده)